

16. Лобко О. А. Поміщицькі маєтки Правобережжя в умовах соціально-економічної трансформації 1831–1917 років (за матеріалами володінь графів Потоцьких): автореф. дис ... канд. іст. наук. Київ, 2008. 20 с.
17. Марочко В. І. Соціальний статус та політичні права колишніх поміщиків у совітській Україні 1920-х років. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Гуманітарні науки*. 2013. Вип. 11. С. 247–257.
18. Пешехонов А. В. Земельные нужды деревни и основные задачи аграрной реформы. СПб., 1906. 156 с.
19. Попова Р. С. Помещичье предпринимательство в период кризиса феодально-крепостнических отношений. *Актуальные проблемы аграрной истории Украинской ССР*. Днепропетровск: ДГУ, 1981. С. 146–153.
20. «Про позбавлення колишніх дідачів, великих землеволодільців і нетрудових орендарів права на землекористування й проживання в господарствах, що належали їм перед установленням на Україні Радянської Влади». Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1925 рік. Народний комісаріат юстиції. Харків: Друкарня ПУ УВО ім. М. Фрунзе, 1925. 1785 с.
21. Святловский В. В. Что делается в крупном хозяйстве? Северный вестник. 1886. № 2. С. 26–57.
22. Соловьев Ю. Б. Самодержавие и дворянство в 1902–1907 гг. Ленинград: Наука, 1981. 256 с.
23. Суровцева І. Ю. Меценатство в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. істор. наук. Донецьк: ДонНУ, 2006. 19 с.
24. Темірова Н. Поміщики України в 1861–1917 рр.: соціально-економічна еволюція. Донецьк: ДонНУ, 2003. 319 с.
25. Ткаченко Т. В. Громадська та благодійна діяльність Г. П. Галагана: автореф. дис. ... канд. істор. наук. Київ, 2003. 20 с.
26. Чубіна Т. Рід Потоцьких: особистості на тлі епохи. Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2007. 251 с.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАЦЬКИХ ТРАДИЦІЙ ТА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НА ВІЙСЬКОВЕ БУДІВНИЦТВО ЗА ЧАСІВ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

Задунайський Вадим

History of the Cossacks occupies an important place in the historical memory of Ukrainians. She played an important role in the Ukrainian military construction of 1917–1921. In the regions not related to the Cossack past (especially in Eastern Galicia), attempts to invention «Cossack» traditions and

borrowings play an important role. The Kuban Cossacks had the slightest attempts to invent the traditions.

Key words: *Historical memory, Invention of tradition, Cossacks, Armed Forces, Eastern Galicia, Central Ukraine, Kuban.*

Кожна людина має здатність творити, що є її невід'ємною властивістю й визначальним правом. Найчастіше об'єктом людської творчості виступають конкретні складники матеріального світу, але й духовна царина буття людини теж постійно зазнає впливу й трансформується. Зрозуміло, що все це стосується й історичної пам'яті. Серед різноманітних факторів, які впливають на її формування певну роль відіграють і наслідки винайдення людиною (колективом однодумців тощо) втраченого чи навіть витворення того, що не існувало, але на думку творців мало б існувати або хоча б заслуговує на те, щоб вважатись таким. Інакше кажучи, йдеться про винайдені традиції, які впливають на формування актуальних складників історичної пам'яті.

Не підлягає сумніву той факт, що козацька тематика по праву посіла важливе місце у спільній історичній пам'яті українського народу. Поряд із цим, вагомість та вимір адекватного сприйняття усього спектру її відтінків має різний регіональний вимір, що позначилося й на особливостях її поширення та прищеплення суспільству. З огляду на втрату прямих зв'язків з історичним козацьким середовищем у більшості регіонів України чи взагалі їх відсутності на окремих українських теренах, у згаданому процесі значної ваги набули спроби реконструювання певних складових цієї спадщини, які часто мали характер винайдення. Поступово все це починало впливати й на подальше формування історичної пам'яті.

Треба зазначити, що дослідження історичної пам'яті вже давно стало досить актуальним напрямом у західній історіографії [12; 13; 16]. Значну увагу цій проблематиці приділяють також російські та білоруські науковці [8; 11; 14; 17]. Щодо сучасного українського наукового середовища, то і в ньому дедалі активніше починає аналізуватися відповідна проблематика [6; 9; 10].

Окремо відзначу й те, що у науковому співтоваристві мають місце спроби аналізу винайдення традицій [2]. Тут найважливішим стає аналіз причин, змісту та наслідків їх впливу на суспільство.

Хочу наголосити, що вияв впливу козацької складової історичної пам'яті (у тому числі й використання певних стереотипів) на українське військове будівництво революційної доби початку ХХ ст., а також зворотній вплив як дійсних, так і віднайдених козацьких традицій все ще залишається поза належною увагою науковців. Такі обставини й обумовили актуальність представленої розробки та визначили її мету.

Переходячи до розгляду зазначеної тематики, треба наголосити на тому, що в силу різних історичних обставин і закономірностей ті терени, де реальна козацька спадщина збереглася у найповнішому обсязі, залишилися за межами тих українських земель, які увійшли до складу новостворених самостійних українських державних утворень: Українська Народна Республіка (за часів Центральної ради та Директорії), Українська держава Гетьмана П. П. Скоропадського та Західно-Українська Народна Республіка (згодом Західна Область Української Народної Республіки). Маю на увазі землі Кубанського козацького війська, де нащадки українських козаків-переселенців до початку ХХ ст. не тільки зберегли базисні надбання предків, трансформували їх відповідно до нових вимог життя, але й продовжили творення важливих компонентів свого військового повсякдення [4, 125–128].

Щодо території України, то тут реальну військово-козацьку спадщину значною мірою було втрачено. Скоріше тут можна вести мову про наявність історичної пам'яті та певного ментального зв'язку з козацькою минувиною, що мали більший або менший вияв у регіонах, де раніше існував козацький стан. До речі, серед цих регіонів у силу попередньої чисельності козацького населення у сільській місцевості та особливостей міграцій у дещо кращій ситуації перебувала Лівобережна Наддніпрянина, де раніше функціонували козацькі полки Гетьманщини (насамперед йдеться про Полтавську і частково Чернігівську губернії), дещо гіршою була ситуація в межах колишніх Слобідських полків (в першу чергу йдеться про Харківську губернію), ще складнішою вона виявилася на Одещині (йдеться про частину Херсонської губернії, де в кінці ХVІІІ – середині ХІХ ст. короткий час існували козацькі формування), Приазов'ї (йдеться про залишки Азовського козацького війська на півдні Катеринославської губернії) та на теренах Катеринославської і Херсонської губерній (терени колишнього Війська Запорозького, які через масове виселення козаків та подальші потужні міграції зазнали докорінних змін у складі населення), а найслабший зв'язок із козацькою спадщиною помічається на землях Правобережної Наддніпрянини (йдеться про Подільську, Київську та частину Волинської губерній, які найраніше втратили козацьке населення та зазнали потужного міграційного впливу) [1, 316–318, 328–330, 355–361]. В інших українських регіонах навіть обмежений зв'язок із реальним козацьким спадком наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. був відсутній.

За таких обставин величезної ваги набуло формування та поширення спільної історичної пам'яті про козацьку минувиною в якості загальноукраїнського надбання. На цій ниві плідно працювали не лише фахові історики, але й літератори та митці. Серед них варто відзначити І. Котляревського, Є. Гребінку, М. Гоголя, Т. Шевченка, М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського, М. Старицького, Д. Яворницького та

багатьох інших. Завдяки їх діяльності відбулась не тільки акумуляція та науковий аналіз знань про козацьку минувшину, але й їх популяризація. При цьому, остання супроводжувалась формуванням героїчного образу козака-воїна, що боронить рідну землю. Інакше кажучи, розпочалося формування важливої галузі загальноукраїнської історичної пам'яті, що стосувалась козаччини, яка набула ознак найяскравішого явища української минувшини.

Зрозуміло, що цей образ створювався й активно популяризувався в суспільстві. Певну роль у цьому процесі відіграло й творення (часто мало ознаки віднайдення) певних традицій і звичаїв, які на думку популяризаторів мали б бути притаманними козакам або відповідали тогочасній доцільності суспільно-політичного та національно-культурного розвитку українського середовища.

Яскравим прикладом відповідних підходів стала діяльність частини науково-просвітницьких діячів Західної України. Попри те, що місцеве українське населення не мало козацького коріння (на відміну від значної частини мешканців тієї ж Полтавщини та Харківщини), тут наприкінці ХІХ ст. почалося використання козацької тематики у роботі з молоддю. Не даремно ж у Східній Галичині за ініціативи К. Трильовського спочатку виник «січовий» рух, а напередодні Першої світової війни було закладено «Пласт» [4, 167]. Підкреслю, що у «Січах» займались спортивно-гімнастичною та національно-культурною муштрою молоді з акцентуванням уваги на історії козацтва. Щодо пластунського руху, то це був український різновид скаутського руху, який мав національно-патріотичне забарвлення. У ньому теж не йшлося про намагання вишколити молодь за взірцем тогочасних пластунів Кубанського козацького війська – нащадків славетних чорноморських пластунів, витоки яких можна знайти ще за часів Запорозької Січі. Згодом відповідний досвід та підходи стали у пригоді під час творення легіону Січових Стрільців, а на його основі й цілої Української Галицької Армії (йдеться в першу чергу про найменування підстаршинських і старшинських рангів, структурних одиниць, елементів уніформи тощо за козацькими аналогами як реальними, так і витвореними-віднайденими) [4, 168–171]. Вочевидь, ще більшу роль мала відігравати історична пам'ять про військову звитягу козаків і досвід їхньої військово-політичної діяльності.

За схожим сценарієм розгорталася ситуація й на теренах Наддніпрянської України щодо військового будівництва в роки революційних потрясінь 1917–1921 рр. Тут теж мало місце перейменування структурних одиниць та рангово-посадової системи колишніх формувань Російської імперії за козацьким взірцем, а також розробка і виготовлення зразків «козацької» уніформи [4, 132–134]. Зрозуміло, що за таких обставин мали місце й спроби прилаштувати козацьку військову спадщину до нових реалій життя, що супроводжувалося й творенням-

віднайденням козацьких традицій. Особливо помітним це було на початку військового будівництва в 1917–1918 рр.

Певний вплив на ці процеси мав і факт значно більшого зв'язку з козацькою спадщиною низки регіонів «Великої України», а також бойовий досвід частини військовослужбовців щодо співпраці з реальними козацькими формуваннями в роки Першої світової війни. Яскравим підтвердженням цього є факт поширення руху з відродження козацтва за часів Центральної Ради та Української Держави Гетьмана П. П. Скоропадського [4, 134–136, 152]. Зокрема, в 1917 р. почалося утворення осередків «Січей» і «Вільного Козацтва», які згодом об'єдналися під назвою останнього. Дещо в інший спосіб подібні настрої суспільства та наміри влади виявилися за часів Гетьмана П. П. Скоропадського, коли було підготовлено та проголошено відновлення козацького стану. Такі підходи засвідчили більшу вагу не тільки пам'яті про козацьку минувшину, але й намагання відродити важливі засади козацької військової системи у Наддніпрянщині.

Окремо треба зупинитися й на ситуації, що за часів революції склалась на Кубані, враховуючи наявність тут значної кількості родових кубанських козаків, які мали українське коріння. До речі, ще за імперських часів нащадки українських козаків-переселенців завдяки збереженню та поширенню спільної історичної пам'яті про запорізьку минувшину чітко засвідчували свою ідентичність. Про це влучно згадував відомий козацький офіцер і дослідник військової історії Кубані Ф. Єлісеєв (походив з нащадків лінійних козаків, що мали російське коріння), наводячи слова кубанських козаків з Таманського полку, яких він зустрів на Кавказькому фронті: «Ми таманці... запорожці... Україна наша мати» [3, 19].

Важливу роль у формуванні такої ідентичності відіграв сам факт існування військово-привілейованого козацького середовища, а також наявність спільної історичної пам'яті, що закріплювалася й відповідними місцями пам'яті. До них належали не тільки найстаріші кубанські станиці (колишні запорозько-чорноморські курені), але й новозбудовані об'єкти. Показовим тут став пам'ятник запорожцям-переселенцям, встановлений в 1911 р. у станиці Тамань напередодні святкування 120-ої річниці цієї події (на ньому ще й було викарбовано історичну пісню Військового судді А. Головатого про переселення на Кубань) [5]. До речі, у стройових частинах Кубанського козацького війська більшість кавалерійських полків мала назви, що зберігали зв'язок із запорозько-чорноморською минувшиною. Про це свідчить й існування пластунських підрозділів і частин.

Уже в роки революційних зрушень частина інтелігенції та політичного проводу Кубані використала відповідні надбання історичної пам'яті не тільки під час «самостійницького» державного будівництва, але й для активізації військово-політичної співпраці з українськими державними утвореннями. Мали місце і спроби творення куренів і кошів «Вільного

Козацтва» (зокрема Гайдамацького), яке, на відміну від Наддніпрянської України, здійснювали здебільшого родові козаки [7, 29; 15].

Окремо відзначу, що й тут зустрічаються спроби часткового віднайдення традиції. Свідченням чого стала перша процедура вибору Кубанського Військового Отамана в жовтні 1917 р. Тоді новообраному Військовому Отаману О. Фелімонову за «запорозьким» звичаєм Ф. А. Щербина помазав голову землею [15]. Наголошу, що впродовж XIX – початку XX ст. жодному Військовому та Наказному Отаману Чорноморського і Кубанського козацьких військ голову землею не мазали, та й їх не вибирали самі козаки. Можна припустити, що безпосередню причетність до «віднайдення» цієї традиції мав саме Ф. А. Щербина, який був авторитетним вченим і автором 2-томної історії Кубанського козацтва. Інакше кажучи, це була певна данина історичній минувшині запорозько-чорноморського взірця, що включалась у відповідну історичну пам'ять, актуалізовану на Кубані за революційних часів.

Підсумовуючи представлений огляд варто наголосити на тому, що українські військово-козацькі традиції відіграли важливу роль у формуванні історичної пам'яті, яка набула поширення у різних українських регіонах і середовищах в кінці XIX – на початку XX ст. При цьому, мали місце певні регіональні особливості та відмінні пріоритети. Особливо актуальними вони виявились у роки революційних потрясінь, коли виникла потреба будівництва Збройних Сил у новостворених незалежних українських державних утвореннях. Тоді ж помічається й намагання запозичити-вигорити-віднайти «козацькі» традиції, що мали б відповідати вимогам і реаліям тогочасної суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації.

Видається, що чим менше регіон був пов'язаний із реальною козацькою спадщиною, тим більше значення відігравало згадане запозичення-творення-віднайдення традицій та намагання опертися на загальноукраїнську історичну пам'ять, що базувалась на козацькій минувшині інших регіонів. Яскравим прикладом цього є досвід Східної Галичини. Подібна тенденція помічається й у Наддніпрянській Україні, але більший зв'язок із козацькою спадщиною у цьому регіоні обумовив менше формальних спроб віднайдення традицій і більше намагань відтворити та трансформувати відповідні надбання, у тому числі й щодо відродження військово-козацького середовища за взірцем тогочасних козацьких військ. Єдиним регіоном, де існувало козацтво, була Кубань, а тому для його значної частини історична пам'ять про козацьке минуле була більш природною й такою, що становила основу ідентифікації, але за певних обставин і тут помічаються спроби винайдення традицій, але таких, які стосуються другорядних аспектів військової системи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинська О. Козацтво в системах Російської і Турецької імперій. Історія Українського Козацтва. Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. Т. II. С. 303–362.
2. Винайдення традиції / За ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера; Пер. з англ. М. Климчука. Київ: Ніка-Центр, 2005. 448 с.
3. Елисеєв Ф. Казаки на Кавказском фронте 1914–1917. Москва: Военное издательство, 2001. 291 с.
4. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці ХІХ – на початку ХХІ ст. Донецьк: Норд-Прес; ДонНУ, 2006. 335 с.
5. Задунайський В. Український колорит під час святкування відкриття пам'ятника Запорожцям у станиці Таманській 5 жовтня 1911 р. *Донецький Вісник НТШ*. Т. 34. Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2012. С. 135–140.
6. Зерній Ю. Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5. С. 104–115.
7. Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність. Мюнхен: УТГІ, 1968. 138 с.
8. Капитонова Т. А., Белокрылова В. А. Современные тенденции в исследовании исторической памяти: философско-методологические аспекты. *Ученые записки*. Минск, 2017. Т. 23. С. 126–130. URL: <https://lib.vsu.by/xmlui/bitstream/handle/123456789/11675/126-130.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
9. Киридон А. М. Минуле в інтерпретаціях істориків: П'ять розвідок про пам'ять. Рівне: РІС КСУ, 2010. 128 с.
10. Киридон А. М. Студії пам'яті у соціогуманітарному мейнстрімі України: осмислення та перспективи. *Історична пам'ять. Науковий збірник*. Вип. 35. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2015. С. 9–22.
11. Лысак И. В., Наливайченко И. В. Отжившая ценность или актуальный тренд. Таганрог: Изд-во ЮФУ, 2013. 120 с.
12. Нора П. Історія в «другому ступені». Відповідь Полю Рікеру. Пер. з фр. А. Рєпа. URL: <http://duh-i-litera.com/istoriya-v-druhomu-stupeni-vidpovid-polyu-rikeru/>
13. Франция – пам'ять. П. Нора, М. Озуф [и др.]. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. 328 с.
14. Романовская Е. В. Морис Хальбвакс: культурные контексты памяти. *Известия Саратовского университета*. 2010. Т. 10. Сер. Философия. Психология. Педагогика. Вып. 3. С. 39–44.
15. Фелимонов А. П. Кубанцы (1917–1918 гг.). URL: http://militera.lib.ru/memo/russian/filimonov_ap/01.html
16. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / Пер. с фр. и вступ. статья С. Н. Зенкина. Москва: Новое издательство, 2007. 348 с.

17. Чеканцева З. А. Историки, история и память в современной Франции
URL: https://www.researchgate.net/publication/282731528_Istoriki_istoria_i_pamat_v_sovremennoj_Francii С. 253–267.

ТРАГЕДІЯ ГРЕКІВ ДОНБАСУ В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Бут Олександр

This article covers a relevant and scientifically significant issue – the historical memory of the Ukrainian people in relation Greeks operation in 1937 – 1938. The research is based on archival documents, which were investigated in the current archives of document security of the Regional Department of Ukrainian Security Service in Donetsk Region. The article reflects the historical memory of the Ukrainian people in relation to the tragedy of the Greeks of Donbas, emphasizes the untapped possibilities of historical memory in everyday life

Key words: *historical memory, Greeks, Donbas, repression, totalitarian regime, NKVD Directive, J. Stalin, M. Yezhov*

З прийняттям у 1936 р. Конституції, розпропагандованої як найдемократичнішої в світі, влада для утвердження тотального контролю над усіма складовими радянського суспільства вбачала найбільші труднощі в національній сфері. Етнічні товариства, пов'язані круговою порукою більше за інші групи населення, перебували під найслабшим контролем. Вони в уявленні Й. Сталіна становили найбільшу небезпеку. Саме тому основний удар у межах Великого терору в 1937–1938 рр. пройшовся за національною ознакою. Із 14 операцій НКВС СРСР, ініційованих новопризначеним наркомом М. Єжовим, згідно нового статистичного визначення, за «національною лінією» однією із найжорстокіших стала «Грецька операція».

Політичні репресії сталінського тоталітаризму в межах «Грецької операції» знайшли значне висвітлення в українській історіографії. Різним питанням цієї проблеми присвятили свої дослідження тільки в останні роки І. Г. Джуха, І. С. Пономарьова, Ю. Д. Попов, Л. Д. Якубова.

Пропонована стаття присвячена трагедії греків в історичній пам'яті українського народу. Не зважаючи на 80-ту річницю трагедії її актуальність підсилюється розв'язанням керівниками сусідньої Російської Федерації політики ідеалізації Сталіна, агресивного ставлення до незалежності України, яке переросло в «гібридну» агресію з анексією Криму і нищенням людських і матеріальних ресурсів у Донбасі. Наукова значимість статті вимагає глибокого з'ясування багатьох складових проблеми